

OSMANLI FİLİBESİ'NİN SOSYO EKONOMİK DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

MEHMET BULUT

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

MEHMET TUĞRUL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Osmanlıların, Balkanlarda fethettiği ilk şehir ve Avrupa'ya açılan kapısı olan Filibe, Osmanlı şehir tipinin ilk örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Filibe'nin bir Osmanlı şehri olarak gelişmesinde vakıf müessesesinin payı büyük olmuştur. Vakıflar vesilesiyle inşa edilen eserler, istihdam edilen kişiler, tedris edilen talebeler, ihtiyaçları karşılanan fakirler, idame ettirilen sayısız hizmetler Filibe'nin kısa sürede çehresinin değişmesinde etkili olmuştur. Bu çalışmada Filibe'de kurulmuş vakıfların vakfiyeleri incelenerek, bunların Filibe'nin sosyal ve ekonomik hayatına olan katkıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Para Vakfı, Filibe, Sosyal, Ekonomik.

A GLOBAL VIEW ON SOCIOECONOMIC SITUATION OF OTTOMAN PLOVDIV

ABSTRACT

Plovdiv, the first city conquered by the Ottomans in Balkans and the gateway to Europe, emerges as one of the first example of the Ottoman city type. The share of waqf institution has been great at the development of Plovdiv as an Ottoman city. Thanks to the waqfs, the construction that is built, labor force that is employed, the students that are thought, the poor that are met for their needs and countless services has been effective in changing the face of Plovdiv in a short time. In this study, the contribution of waqfs to the social and economic life of Plovdiv will be revealed by examining the waqfiyahs (endowment charter) of the waqfs founded in Plovdiv.

Keywords: Ottoman, Cash Waqf, Plovdiv, Social, Economic.

Bir Balkan İmparatorluğu olarak nitelendirilen Osmanlı'nın nev-i şah-sına münhasır inşa etmiş olduğu Filibe şehri, diğer Balkan şehirlerine de emsal teşkil etmiştir. Osmanlı Devri'nde, bir şehrin canlılık kazanabilmesi için en gerekli unsurların başında nüfus gelmektedir. Filibe'nin devletlerarası mücadeleye sahne olduğu dönemlerde azalan nüfusu, fetihle birlikte uygulamaya konulan iskân politikası sayesinde nitelikli bir artış göstermiştir. Bu doğrultuda, fethi müteakiben, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bulunan Türkmenler, iskân politikası çerçevesinde Filibe'ye yerleştirilmiştir. Şehrin gelişimini sağlayabilmesi için elbette nüfus tek başına yeterli değildir. Nüfusun organizasyonunu sağlayacak yönetim mekanizması Osmanlılarda her ne kadar mutlak-merkezî bir yönetim olarak anlaşılrsa da şehirlerin özellikle sosyal ve ekonomik organizasyonu sağlayan en önemli unsur vakıf müessesesi olmuştur.

Vakıf kavramının kaynağı, Hz. Peygamber'in bir hadisine¹ dayandırılır ve kavram zamanla İslam Devletleri'nin çeşitli uygulamaları ile geliştirilir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında tam teşekküllü bir müessese halini alan bu müessese; dinî, beledî, eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin yanında ticarî, finansal ve istihdam gibi ekonomik katkılarda, bulunmanın yanında, özellikle Osmanlı şehirlerinin oluşumunda çok önemli işleve sahiptir. Nitekim Filibe'de inşa edilen camiler, hamamlar, imarethaneler, çeşmeler ve çeşitli esnaf ve zanaatkârların hizmet verdikleri dükkânlar ve bunun gibi yerler vakıflar sayesinde oluşturulmuştur. Ayrıca Filibe'de yaygın olarak yapılan çeltik tarımının geliştirilmesinde de vakıfların payı çok büyük olmuştur.

Filibe'deki imar faaliyetleri sadece şehir merkezini değil köyleri, kasabaları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. 1617-1618 yılları arasında kapsayan 82 numaralı mühimme defterinde bulunan bir pasajda geçen "Dârüssaâde Ağası Hacı Mustafa Ağa'nın arzı üzerine, Filibe'nin Gökören köyünde, masrafları Vezir-i Âzam İbrahim Paşa Evkafı'ndan karşılanmak üzere bir cami inşa ettirilmesine izin verildiği." ibaresi köylerde yapılan imar faaliyetlerine örnek teşkil etmektedir.²

1 Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: "İnsan ölünce, üç ameli dışında bütün amellerinin sevabı keşilir: Sadaka-i câriye, kendisinden istifade edilen ilim, arkasından dua eden hayırlı evlât." (Müslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Vasâyâ 14; Tirmizî, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8).

2 Dâru's-sa'âde Ağası Hacı Mustafa Ağa mektûb gönderüb; "Filibe Kazâsı'na tâbî Gökören nâm karye orta yırde vâkî' olub karîb yırde câmi' olmamağla, câmi'-i şerîf binâsı mühimm olub tahmînen on bin akça ile binâ olunması mümkün olduğu iş'â[r] olundukda Vezîr-i A'zamum İbrâhîm Paşa'nun Evkâfî mahsûlinden meblağ-ı mezbûr zikrolunduğı üzre virilüp mahall-i mezkûrda câmi'-i şerîf binâ itdürilmek» recâsına

Filibe şehrini de içine alan Rumeli eyaletleri, hem ticaret yolu üzerinde bulunmaları hem de Osmanlı'nın Batı'ya açılan kapısı olmaları nedeniyle özel bir konuma sahiptiler. İstanbul'dan Avrupa'ya giden yolların buradan geçmesi dolayısıyla da ticarî ve askerî bakımdan stratejik bir yer olmasının yanında, Osmanlı Devleti'nin tahıl ve çeltik ihtiyacının büyük bir kısmı, bu coğrafyadan karşılanmıştır.³ Bunun yanında Filibe, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki müstahkem mevki ve ana karargâhı görevini ifa etmekteydi. Osmanlı ordusunun Batı'ya sefere çıktığı dönemlerde lojistiğinin sağlandığı en önemli merkezlerden biriydi.⁴

Bu çalışmada, Filibe'de kurulmuş olan vakıfların şehrin sosyal ve ekonomik hayatına katkıları incelenecektir. Bu minvalde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Filibe'ye ait vakfiyeler, IRCICA'nın Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları – Vakfiyeler- Bulgaristan isimli eseri, tahrir defterleri, rüsum defterleri, kronikler, evkaf defterleri ve seyahatnameler bu çalışmanın temelini teşkil edecektir. IRCICA'nın çalışmasında Zâl Mahmud Paşa ve Meryem bint Hüseyin vakıflarına yer verilmemiştir. Ancak Vakıf Genel Müdürlüğü arşivinde yaptığımız araştırma sonucunda bu iki vakfın Filibe ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

1. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem Filibe Vakıfları: Sosyal Ve Ekonomik Hayata Katkıları

1.1. Sosyal Hayata Katkıları

Osmanlı vakıf sisteminde, vakıf kuranların öncelikli amacı Allah'ın rızasını kazanmak ve sadaka-i cariye yerine geçebilecek bir hayrat ortaya koyabilmek olmuştur. Bu niyet ortaya koyulduktan sonra vâkıflar vakıflarını, yaşadıkları yerin ihtiyaçlarına binaen şekillendirmişlerdir. Osmanlı vakıf sisteminde, vakıfların sosyal boyutuna dair çok ince ayrıntılara haiz sayısız ibareler bulmak mümkündür.

arzitmeğın, müşârun ileyhın arzı mücebince mahall-i mezbûrede vakf-ı mezbûre mahsûlinden meblağ-ı mezbûr mikdân akça ile bir câmi'-ı şerif binâ olunmasın emridüp buyurdum ki: Vusûl buldukda, emrüm üzre müşârun ileyhın evkâfi mahsûlinden arzulunduğı üzre mahall-i mezbûrede bir câmi'-ı şerif binâ itdürdesin.

3 M. Karagöz, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVI, Elazığ 2006, s.378.

4 J. W. Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.457.

Vakıf hayratı arasında bütün İslâm ülkelerinde dinî nitelikli ve eğitimle alâkalı kuruluşlar (cami, mescid, medrese, dârül-kur'ân, dârülhadis), sûfiler için barınma ve toplanma yerleri (zâviye, hankah, ribât, tekke), fakirlere yemek dağıtan mutfaklar (imaret), sosyal nitelikli toplantı yerleri olarak da kullanılan kabirler (türbe), sağlık kuruluşları (bîmâristan, dârüşşifâ), şehirlerde ve kırsal kesimlerde yollar, köprüler, kervansaraylar, sulama şebekeleri, kaleler, deniz fenerleri, kanalizasyonlar, su yolları, çeşmeler vb. vardı. Bunların sürekliliği vakıf mallarından elde edilen gelirlerle sağlanıyordu. Her şeyden önce müslümanların namaz kılmaları için bütün İslâm dünyasında dinî, içtimaî, hatta siyasî merkezler durumunda olan sayısız cami ve mescid vakıf halinde inşa edilmiş, donatılmış ve bütün görevlilerine maaş verilmişti.⁵

Bu bölümde, Filibe'de kurulmuş olan vakıfların vakfiyelerinde bulunan, sosyal hayata dair ibareler dinî, eğitim ve beledî hizmetler başlıkları altında incelenecektir.

1.1.1. Dinî Hizmetler

İslam'da dinî olan ile olmayan arasındaki ayrımı tespit edebilmek çok güç bir iştir.⁶ Çünkü İslam, bütün hayatı etkileyen ve kapsayan bir yaşam tarzı olarak kabul edilmektedir. Bu durum Osmanlı toplumu için de geçerlidir. Bu nedenle, Osmanlı vakıf sisteminde hem dini hizmetler hem eğitim hizmetleri hem de beledî hizmetler alanına giren vakıf ibareleri çok fazladır. Bu durum Filibe'de kurulmuş olan vakıfları da içermektedir. Mesela, bir hafızın camide ya da herhangi bir yerde Kur'an-ı Kerim öğretmesi hem dini hem de eğitim açısından değerlendirilmesi lazım gelen bir husustur. Aşağıda kronolojik olarak sıralanan vakıflarda da bu türden ibarelere rastlanmaktadır.

Vâkıf Lala Ali Bey bin Karlı, 1399 yılında kurmuş olduğu vakfın gelirlerinin bir kısmını, cami imamının, müezzinin ve bir cami görevlisinin maaşının ödenmesi için vakfettiği görülmektedir. Vâkıf, cami imamına günlük dört dirhem verilmesini uygun görmüştür. Cami müezzinine ise günlük iki akçe verilmesini istemiştir. Cami görevlisine cami kapısını açıp kapamak, camiye temizlemek, caminin ışıklandırmasını sağlamak üzere günlük iki dirhem verilmesini belirtmiştir. Ayrıca vâkıf, Kur'an-ı Kerim okumasını bilen beş kişinin Pazartesi ve Perşembe günleri sabahında, Hz. Muhammed ve vefat etmiş ümmet-i Muhammed ruhları ve kendi ruhu için Kur'an-ı Ke-

5 B. Yediyıldız, "Vakıf", TDVİA, C.42, ss. 479-486, İstanbul 2012, s.480.

6 B. Yediyıldız, a.g.e., s.231.

rim'den birer cüz okumalarını istemiş ve bunun mukabilinde ise birer dirhem verilmesini uygun görmüştür. Tüm bu vazifelerin denetlenmesi için bir kişi iki dirhem mukabilinde görevlendirilmiştir.

İskender Bey bin Abdurrahman, 1471 yılında kurmuş olduğu vakfın gelirlerinin bir kısmını caminin masraflarının karşılanması için vakfetmiştir. Vâkıf, Nevres Camii'nde görevli olan imam, hatib, müezzin, devirhan, aşrhan, kayyım ve salahanın görevleri mukabilinde bu kişilere belirli miktarda gelir tahsis ettiği görülmektedir.

Nevres Camii imamına, sabah, öğle ve ikindi namazlarından sonra Kur'an-ı Kerim'de bazı sureleri okuması mukabilinde günlük 16 akçe tahsis edilmiştir. Nevres Camii hatibine günlük iki akçe, Cuma namazından önce bir aşr okuyacak kişiye günlük bir akçe, müezzine günlük dört akçe, devirhan ve salahana günlük yarımşar akçe ve kayyıma günlük bir akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca vakıftan hâsıl olan gelirden bir bölüm iki adet caminin bakımı ve ışıklandırılması için ayrılmıştır.

Vâkıf İsfendiyarzâde İsmail Bey, 1472 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle, inşa etmiş olduğu mescidin imamına günlük beş dirhem verilmesini uygun görmüştür. Yine mescidin müezzini ve görevlisine günlük üçer dirhem verilmesini uygun görmüştür. Ayrıca bu görevlilere, vakıf arazilerinde üretilen buğday ve pirinçten pay verilmesini istemiştir. Yine mescidin hasır ve kandil yağı ihtiyacı için günlük bir dirhem tashih edilmiştir.

Vâkıf Pîrî Mehmed Paşa, 1518 yılında, Filibe'de bulunan Büyük Camii'nin masraflarının bir kısmının karşılanması için vakıf gelirlerinin bir bölümünü tahsis etmiştir. Mübarek gün ve gecelerde insanlara ikram edilmek üzere çeşitli yemekler pişirilmesi vâkıf tarafından istenmiştir.

Vâkife Hatice Hatun, 1588 yılında vakfetmiş olduğu paranın işletilmesi ve mülklerinden hasıl olan kira gelirleri ile her gün Kur'an-ı Kerim tilavet edecek 11 kişiye günlük 11 akçe tahsis etmiştir.

Vâkıf Zâl Mahmud Paşa, 1593 yılında, Filibe'de bir cami ve medrese inşa edilmesi için vakfetmiş olduğu paranın hasıl olacak nemasından bir bölümünü tahsis etmiştir.

Vâkife Meryem Hanım, 1672 yılında, vakıf akarlarından hasıl olan gelirin büyük bölümünü Hacc'a gidecek Müslümanlara ve Medine'de bulunan fakirlere tahsis etmiştir.

Vâkıfe Alime Hatun, 1683 yılında, Filibe'de bulunan Yorulmuş Camii'nin imamı Ali Efendi'ye Kur'an-ı Kerim tilavet etmesi mukabilinde günlük iki akçe, Pazarbaşı Mektebi'nde muallim olan Ali Efendi'ye üç aylarda bir hatim indirmesi mukabilinde günlük bir akçe, Debbâğhisarı Mescidi imamı Abbas Efendi'ye Kur'an-ı Kerim okuması için günlük üç akçe, Nureddin Efendi Camii'nin içme suyunun soğutulması için günlük bir akçe, aydınlatılması için günlük bir akçe, müezzinine Kur'an-ı Kerim okuması mukabilinde günlük iki akçe ve ikinci müezzinine Ramazan aylarının Cuma gecelerinde temcid etmesi mukabilinde günlük iki akçe tahsis etmiştir.

Vâkıf Şeyh Ömer Efendi, 1699 yılında, Meriç Nehri kenarında bulunan gayrimenkullerini Celvetiye Tarikatına bağlı yoksul kimselerin barınma ihtiyacını ve yeme içme giderlerini karşılamak üzere vakfetmiştir.

Vâkıf İmam Hacı Abdurrahman Efendi, 1720 yılında vakfetmiş olduğu paranın işletilmesi ile hasıl olacak gelirden günlük 30 akçe, Filibe'de Kur'an-ı Kerim, tefsir ve hadis dersleri vermek üzere İstanbul'dan bir hoca getirilmesi için tahsis edilmiştir.

Voynuk Ağası Mehmed Bey bin Ali, 1746 yılındavakfetmiş olduğu dükkânlar ve handan senelik hâsıl olan kira gelirinden 240 guruş ve 40 akçeyi, caminin yanında bulunan bina ve mektebin görevlileri ve masrafları için tahsis etmiştir. İmamet görevi için günlük sekiz akçe, hitabet görevi için dokuz akçe, dersiamlık görevi dört akçe, cüzhanlık görevi için üç akçe mukabilinde bir kişi, müezzinlik görevi için günlük dört akçe, ihlashanlık görevi için günlük bir akçe, cüzhanlık görevi için günlük üç akçe, salahanlık ve temcidahanlık görevleri için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi, cüzhanlık vazifesi için günlük üç akçe, ferraşlık, kandilcilik ve kayyımlik vazifesi için günlük üç akçe mukabilinde bir kişi, Cuma ve bayram namazlarında devirhanlık vazifesi için günlük iki akçe ve teravîh namazlarında müezzinlik ve temcidhanlık vazifeleri için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi, cüzhanlık görevi için günlük üç akçe, halifelik vazifesi için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi, cüzhanlık vazifesi için günlük üç akçe, su çekme vazifesi için günlük iki akçe mukabilinde bir kişi vazifelendirilmiştir.

Ayrıca, Filibe'de bulunan Aslıhan Bey Camii'nin aydınlatma giderleri için yıllık 1.800 akçe ve hasırlar için yıllık 300 akçe tahsis edilmiştir. Mektepte Kur'an-ı Kerim öğrenen talebelerin içme suyu ihtiyacını karşılamak üzere senelik 600 akçe, Kur'an-ı Kerim talebelerinin pikniğe götürülmeleri için senelik 1.000 akçe, kış aylarında mektebin ısıtılmasında kullanılmak üzere

kömür alımı için senelik 1.000 akçe tahsis edilmiştir. Caminin, mektebin, su kuyusu ve imamın lojmanının tamir ve bakım masrafları için yıllık 600 akçe tahsis edilmiştir.

Vâkıf Molla Ali, 1747 yılında, sekiz dönümlük sebze bostanı ve çömlekçi kârhânesini vakfetmiştir. Bu mülklerin kiralanması ile hasıl olacak paradan senelik on iki guruşun Tatarân Mahallesi'nde bulunan Hoşkadem Ağa Camii'nde vaiz olan kimseye verilmesini istemiştir. Aslıhan Mahallesi'nde bulunan ve Voynuk Beyi Mehmed Efendi tarafından yapılan camide cüzhan tayin olunan Müezzîn Ali, her gün bir cüz okuyup sevabını Hz. Muhammed'in ve vâkıfın kendisinin ve anne babasının ruhlarına hediye eylemek mukabilinde günlük iki akçe karşılığında vazifelendirilmiştir. Bu camide imam ulunan kimsenin de bu vazifenin nazırı olması istenmiştir.

Vâkıf Osman Ağa, 1751 yılında, gayrimenkullerini, küçükbaş hayvanlarını ve 17.015 guruşunu vakfetmiştir. Şehabeddin Camii'nde her öğle vakti Muhammediyye-i şerif, Cuma gecelerinde Yasin-i şerif okunması için günlük dört akçe mukabilinde bir kişi ve yine aynı camide Cumartesi günleri vaaz veren kişi günlük dört akçe mukabilinde görevlendirilmiştir.

Vâkıf Ömer Efendi, 1780 yılında vakfetmiş olduğu gayrimenkullerden hasıl olan gelirin tasarrufunu Şeyh Himmet Efendi Zaviyesi'nde şeyh olan zata bırakmıştır.

Vâkıf Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf, 1784 yılında vakfettiği mülklerden hâsıl olan gelirden 10 akçeyi Anber Kadı Camii'nde Cuma günleri vaaz vermek üzere tayin olunan kişiye ve 20 akçeyi Anber Kadı Camii ve Yeşillizâde Camii'nde Kur'an-ı Kerim öğretmek üzere tayin olunan kişiye günlük olarak tahsis etmiştir.

Vâkıf Mehmed Hakkı Paşa 1796 yılında, Doriki Hoca Mahallesi'nde bulunan Şeyh Mahmud Tekkesi olarak bilinen bir bab mülk menziline Şeyh Mahmud Tekkesi'ne vakfetmiştir. Ayrıca mütevellî tayin eylediği Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin, hayatta oldukça, bu tekkede şeyh olarak istihdam edilmesini istemiştir. Şeyh Mahmud Tekkesi'nde, Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin evlatlarının, fakirlerin ve dervişlerin kalması şart olarak sunulmuştur. Şeyh Seyyid Hasan Efendi'nin ölümünden sonra evlatlarının tekkede şeyh olarak istihdam edilmesi istenmiştir.

Yukarıda görüldüğü üzere Osmanlı insanları, bölgelerinde bulunan cami ve mescidlerin masraflarının giderilmesi, bu yerlerde bulunan görevlilerin

maaşlarının ödenmesi için varlıklarının bir bölümünü vakfetmişlerdir. Dinî hizmetlere tahsis edilen gelirin toplamı yıllık 27.010 akçe olmuştur. Kurulan bu vakıflar sayesinde Filibe'de dini hizmetler yerine getirilirken bu hizmetlerin devamlılığı da sağlanmıştır.

Filibe'de vakıflar vesilesiyle kayıtlara geçen toplam 60 adet cami ve mesjid inşa edilmiştir. Bu yapıların isimleri şunlardır: Hudavendigâr Camii, Anbar Kadı Camii, Aslıhan Bey Camii, İsfendiyaroğlu İsmail Bey Camii, Burunsuz Camii, Çelebi Sultan Camii, Emir Şey Camii, Eynaz Kadı Camii, Hacı Abdullah Camii, Hacı Hasan Bey Camii, Veled-i Rüstem Camii, Şahabeddin Paşa Camii, Kadı Çelebi Camii, Seyyid Mahmud Camii, Zağnos Paşa Camii, Alaca Mahallesi Mescidi, Baba Acem Mescidi, Bahşayış Ağa Mescidi, Bakındı Efendi Mescidi, Hacı Kasım Mescidi, Hacı Mesud Mescidi, Hacı Ömer Camii, Hacı Ramazan Camii, Hacı Sadık Ağa bin Nasuh Camii, Hacı Tahir Camii, Hacı Turgud Mescidi, Halut Bey Mescidi, Halil Efendi Camii, Hacı Boğa Mescidi, Hoşkadem Mahallesi Mescidi, Hüseyin Ağa Camii, Eyne Hoca Camii, İsa Kadı Camii, İsmail Efendi Camii, Karhane Mescidi, Kaya Mahallesi Mescidi, Kireçci Mahallesi Mescidi, Hoca Hüseyin Mahallesi Mescidi, Kurd Ağası Mescidi, Korucu Mehmed Bey Camii, Köprülüzade Kethüdası Mehmed Paşa Camii, Musalla Mahallesi Mescidi, Mustafa Ağa Mescidi, Muzaffer-Kenan Ağalar Mescidi, Nazır Hacı Mustafa Efendi Camii, Okçular Mahallesi Mescidi, Orta Mezar , Pazarbaşı Mescidi, Peşellizade Camii, Saruca Paşa ve Umur Bey Camii, Seyyid Kurd Camii, Seyyid Mehmed Camii, Süleyman Ağa Camii, Şeyh Nureddinzade Muslihiddin Camii, Voynuk Beyi Mehmed Bey Camii, Yakub Fakih Mahallesi Mescidi, Yeşiloğlu Camii ve Zemberek Tekkesi Camii.⁷

1.1.2. Eğitim Hizmetleri

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Filibe şehrinde de eğitim kurumları inşa edilmiş ve birçok görevli istihdam edilmiştir. İnşa edilen kurumların giderleri, bakım maliyetleri ve istihdam edilen kişilerin maaşlarının ödenmesi büyük oranda vakıflar tarafından karşılanmıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı'da vakıf giderlerinin %28,16'sı eğitim hizmetlerinde tasarruf edilmiştir. Eğitim hizmetlerinin içeriği, kurumların genel masrafları, eğitim

7 H. Telli, "Osmanlı Dönemi'nde Bazı Filibe Vakıfları", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Türkçe, Ankara 2002, s.21-25.

kadrosunun ücretleri ve bu kurumlarda eğitim gören talebelerin bursları ve masraflarını ihtiva etmektedir.⁸

Vakıflar vesilesiyle inşa edilmiş ve hayatiyetini devam ettirmiş tekke ve zaviyeler Filibe'nin sosyal ve kültürel hayatında etkin rol oynamıştır. Filibe'de inşa edilmiş tekke ve zaviyelerin isimleri şöyledir: Ahmed Efendi Tekkesi, Mustafa Kethüda Mevlevihanesi, Nureddinzade Muslihiddin Zaviyesi, Sezai Hasan Efendi Dergahı, Şeyh Bayram Efendi Zaviyesi, Şeyh Hasan Efendi Tekkesi, Şeyh Hasan Efendi Zaviyesi, Şeyh Himmət Efendi Zaviyesi, Şeyh Hüseyin Efendi Tekkesi, Şeyh İsmail Efendi Zaviyesi, Şeyh Mahmud Tekkesi, Şeyh Sinan, Şeyh Ömer Efendi Zaviyesi, Turna Baba Zaviyesi, Elmalı Baba, Baba Gulam Tekkesi, Uzun Ali Zaviyesi, Hazma Dede Zaviyesi, Şeyh Mahmud Mevlevi Tekkesi, ve Mümin Baba.⁹

Filibe'de vakıflar vesilesiyle inşa edilen eğitim müesseselerinden yetişen şahsiyetler, Filibe'nin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır. Bu şahsiyetlerden bazıları şunlardır: Filibe'yi fetheden Lala Şahin Paşa'nın oğlu Şehabeddin Paşa, kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle medrese inşa ettirmiştir. Alaaddin Çelebi, Hümayunname isimli eserin Türkçe halini vücuda getirmiştir. Çelebi Kadı, Nureddinzade Mustafa Efendi, Şair Revnak, Şair Cefâyî, Şair Nâlişî, Şair Sâkî, Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi gibi şahsiyetler de Filibe'nin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır.¹⁰ Bu minvalde Filibe'de kurulmuş olan vakıfların vakfiyelerinde eğitim hizmetlerine dair ibareler aşağıda sıralanmıştır.

Zâl Mahmud Paşa, 1518'de vakfetmiş olduğu paranın bir kısmını Filibe'de medrese inşa edilmesini istemiştir.

Alime Hatun, 1683 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle Pazarbaşı Mektebi'nde muallim olan Ali Efendi'nin maaşının ödenmesi için günlük beş akçe tahsis etmiştir.

Vâkıf Abdurrahman Efendi 1720 yılında vakfetmiş olduğu 121.000 akçenin işletilmesi ile hâsıl olacak gelir ile İstanbul'dan kıraat-i seb'ayı bilen, âlim, fâzıl, müfessir ve hâfız bir kişiyi Filibe'ye getirilmesini istemiştir. Bu getirilen kişinin mütevellinin onayı ile şeyhü'l-kurrâ tayin edilmesini ve haftada üç gün Kur'an-ı Kerim ve iki gün tefsir ve iki gün hadis derslerini öğ-

8 B. Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK, Ankara 2003, s.207.

9 H. Telli, a.g.m., s.28.

10 H. Telli, a.g.m., s.17.

rencilere vermesi istenmektedir. Bu vazife karşılığında günlük 30 akçe tahsis edilmiştir.

Vâkıf Mehmed Bey 1746 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle, Aslıhan Bey Camii'nde dersiam ve muallim olan kimsenin lojman ihtiyacını karşılamıştır. Ayrıca vakfından hasıl olan gelirin 40 akçesini lojmanın, mektebin giderleri ve görevlileri için tahsis etmiştir. Buna göre, dersiamlık görevi için günlük dört akçe, muallimlik görevi için günlük altı akçe, talebelerin içe suyu için senelik 600 akçe, talebelerin pikniğe götürülmesi için 1.000 akçe, kış aylarında mektebin ısıtılması için 1.000 akçe ve mektebin tamir ve bakım masrafları için yıllık 600 akçe tahsis edilmiştir. Bu vakfın tam teşekküllü bir şekilde eğitime hasredilmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Vâkıf Osman Ağa bin Abdulfettah'ın 1751 yılında, kütüphanesini vakfettiğini görüyoruz. Kütüphanesinde yaklaşık 90 adet kitap bulunmaktadır. Kütüphane içerik olarak tefsir, hadis, Kur'an-ı Kerim eğitimi, lügat ve tarih kitaplarından oluşmaktadır. Bu kitaplardan bazıları yazarları ile birlikte aşağıda verilecektir:

El-Câmi'u's-sağır (İmam Celaleddin es-Suyûtî), Dürer ve Gurer (Molla Hüsrev), Lügât-ı Vankulu (Vankulu Mehmed Efendi), Delâilü'l-Hayrât (Şeyh Muhammed bin Süleyman el-Cezûlî), Hadis-i Erba'in (İmam Nevevî), Enisü'l-Ârifin (İbn Arabî), Tuhfetü's-Şâhân (Ebül-Bekâ Eyyûb b. Musâ el-Kefevî), Kavâidü'l-i'râb (İbn Hişam), Şerh-i Sirâciye (Seyyid Şerif Cürçânî), Duaname (Ebussuud Efendi), Tarih (Nişancı Mehmed Paşa), Tarih (Ebu Cafer Taberî), Envârü'l-Âşıkîn (Ahmed Bîcan), Saatname (Hibetullah İbn İbrahim), Münyetü'l-Musallî (Sedîdüddin el-Kaşgarî), Netâyicü'l-Fünûn (Nev'î Efendi), Mecma'u'l-Letâif (Lâm'î Çelebi), El-Mevâhibü'l-Ledünniyye (Ahmed bin Muhammed el-Kastallânî), Tertîb-i Zibâ, (Hâfız Mahmud Vardârî), Nâzire-i Hilye-i Hakamî (Hâkim Mehmed Efendi), İmâdü'l-İslâm (Mehmet Rahmî).

Bunun yanında vâkıf, vakıf gelirleriyle bir derslane inşa edilmesini istemiştir. Mektep ve medresede görevli müderrislere günlük 18 akçe tahsis edilmiştir. Bu eğitim binalarının aydınlatılması için günlük bir akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca hoca ve talebeler için koyunlarından yağ ve kendi tarlasından pirinç tahsis etmiştir. Bu vakıf için de tam teşekküllü bir eğitim vakfidir demek doğru olacaktır. Vâkıfın bir eğitim kurumunun işlemesi için bütün ayrıntıları düşündüğünü görmekteyiz.

Vâkıf Seyyid Ömer Ağa 1784 yılında kurmuş olduğu vakıfın gelirlerinden hasıl olan 338 guruş ve 40 akçeyi Anber Kadı Camii yakınında olan ders-hane ve medresenin ihtiyaçları için tahsis etmiştir. Medresenin müderrisi için günlük 10 akçe, kütüphaneden sorumlu kişiye günlük 10 akçe, temizlikçi ve kapıcı olan kişiye günlük altı akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca Anber Kadı Camii ve Yeşillizâde Camii'nde Kur'an-ı Kerim öğreten kişiye günlük 20 akçe tahsis edilmiştir. Medresenin aydınlanma ve ısınma giderleri için senelik 1.360 akçe ayrılmıştır. Vâkıf pirinç mahsulatından müderris ve talebeler için de yıllık 35 kilo ayrılmasını tenbih etmiştir.

Vâkıf İsmail Ağa 1784 yılında vakfetmiş olduğu paranın işletilmesi ve gayrimülklerin kiralanması ile hasıl olan miktardan, müderrisin maaşı için senelik 40 guruş, medresede bulunan 16 adet hücrenin görevlileri için senelik altışar guruşdan toplam 96 guruş, medresede hafızu'l-küttâb olan kişiye yıllık 12 guruş, medresede Kur'an-ı Kerim öğreten kişiye senelik 10 guruş, şifa-i şerif öğreten kişiye senelik 75 guruş tahsis edilmiştir. Medresenin aydınlatma masrafları için senelik 12 guruş tahsis edilmiştir. Medresenin temizlikçisi ve kapıcısı olan kişiye yıllık 12 guruş ayrılmıştır. Ayrıca vâkıf pirinç mahsulatından bir kısmı medresede kullanılmak üzere tahsis etmiştir.

Filib'e'de eğitim ile alakalı kurulan vakıflarda, eğitim verilecek binanın inşasından bakımına, giderlerinin karşılanmasından görevlilerinin maaşlarının ödenmesine, kurumlarda görev yapan hocaların çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesinden öğrencilerin motivasyonlarını arttırıcı faaliyetlerin yapılmasına kadar birçok önemli uygulama hayata sokulmuştur. Bunun yanında önemli eserleri ihtiva eden kütüphanenin vakfedilip insanların kullanımına sunulması da dikkat çekicidir.

1.1.3. Beledî Hizmetler

Modern devletlerin aşmazlarından ve bütçe açıklarının en önemli sebeplerinden biri olan kamu hizmetleri, Osmanlı Devleti'nde vakıflar aracılığı ile devlete yük olmadan yapılmıştır. Bu hizmetler, su yolları, köprüler, kervansaray, han, hamam, aşhaneler, yollar, kanalizasyonlar vb. faaliyetleri ihtiva etmiştir. Bu açıdan bakıldığında vakıf sisteminin, günümüz devletlerinin önemli sorunlarına çözüm getirebilecek potansiyeli bünyesinde barındırdığını söylemek yanlış olmaz.

Filib'e'de yukarıda bahsi geçen hizmetlerin birçoğunun vakıflar aracılığı ile yapıldığını görmekteyiz. Bunların başında, Pîrî Mehmed Paşa'nın 1518

yılında kurmuş olduğu vakfın gelirleri ile inşa edilen imaretin mutfağında her gün 40 okka taze et pişirilmesi istenmiştir. Bu et Ramazan gecelerinde tamamen pişirilecek, diğer günlerde ise sabah on beş okkası, kalanı akşam pişirilecektir. Ayrıca her bayramda pişecek olan yemek için de kırk okka taze et tayin edilmiş, Cuma, Regaib, Berat ve Kadir gecelerinde ve Ramazan ayı gecelerinde imaretin mutfağına piring vakfedilmiştir. Ramazan gecelerinde erik ve buğday çorbası pişirilmesi, bayram günlerinde piring ve yanında zerbaç pişirilmesi, diğer zamanlarda sabahları piring çorbası ve akşamları buğday çorbası pişirilmesi istenmiştir. Bunun yanında detaylı olarak vakfedilen piring, buğday, yağ ve bal miktarları dahi özellikle vakfiyede vurgulanmıştır.

Vâkıf Mehmed Bey bin Ali 1746 yılında, bir adet mülk hanını vakfetmiştir. Hanın içinde bulunan buzluğa, yaz aylarında kullanılmak üzere, kış aylarında buz depolama vazifesi için yıllık 2.000 akçe tahsis edilmiştir ve vâkıf bu buzun satılmasını yasaklamıştır. Hana, hanın içindeki havuza ve vâkıfın Filibe'de inşa eylediği yedi adet çeşmenin su yolcularına günlük beş akçe tahsis edilmiştir. Bu çeşmelerin su ihtiyacı Meriç Nehri'nden zemine döşenen borularla tedarik edilecektir. Bunun için senelik 3.000 akçe tahsis edilmiştir. Hanın tamir ve bakımı için yıllık 4.000 akçe tahsis edilmiştir. Yolcuların konaklama, barınma ve yeme-içme ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir han vakfettiği görülmektedir. Ayrıca bahsi geçen handa bulunan buzluğa yaz aylarında kullanılmak ve kış aylarında buz depolanması için yıllık 2.000 akçe tahsis etmiştir. Vâkıf Mehmed Bey Filibe'de yedi adet çeşme yaptırmış ve bu çeşmelerin bakımı için yedi kişiyi de su yolcusu olarak görevlendirmiştir. Bunun yanında, bu çeşmelerin su ihtiyacı, Meriç Nehri'nden zemine döşenen borular ile tedarik edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen hizmetlerin yanında Filibe'de Hünkar Hamamı, Şahabeddin Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Yeni Hamam, Çelebi Kadı Hamamı, Kazasker Hamamı, Varoş Hamamı, Hacı Hasanzade Hamamı, Gazi Balaban Paşa Hamamı ve Kethüda Mehmed Paşa Hamamı bulunmaktadır.¹¹

Filibe'nin Fethini gerçekleştiren Lala Şahin Paşa'nın Meriç Nehri üzerinde bir köprü yaptırdığı bilinmektedir. Bunun yanında Filibe'de birçok çeşme, sebil ve şadırvanın vakıflar aracılığıyla inşa edildiğine dair belgeler mevcuttur.

11 N. Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", *Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi*, 8/2, Erzurum 2006, s.115.

1.2. Ekonomik Hayata Katkıları

Vakıflar, Osmanlı Devleti içerisinde birçok alanda devletin iş yükünü hafifletmiştir. Bu alanlardan birisi de ekonomidir. Fakirlikle mücadelede, sermaye birikimine, yatırımlardan, sosyal refahın eşitliğine kadar devletlerin yaşadığı ekonomik sıkıntıları, Osmanlı Devleti vakıflar sayesinde çözüme imkânı bulmuştur.

Vakıfların en önemli amacı süreklilik sağlamaktır. Vakıflar sürekliliklerini sağlamak için, süreklilik arz eden gelir kaynaklarına ihtiyaç duyarlar ve faaliyetlerini bu gelir kaynaklarından gelen gelire sağlarlar. Bu amaçla dükânların kira gelirlerinden, bağ ve bahçelerin tarım gelirlerine, nakit paranın İslami yöntemlerle işletilmesine kadar birçok kaynaktan gelir elde eden vakıflar faaliyetlerini sürdürme imkânı bulmuştur. Bu gelir elde etme süreci de Osmanlı Devleti'nin ekonomik yaşamını canlandırmıştır.

Vakıflarda biriken paralar, geri ödeme şartıyla iş yapmak isteyen çiftçilere, esnaflara, sermaye arayışında olan tüccarlara verilmiştir. Bu sayede hem vakıfların devamlılığı sağlanmış hem de ekonomik açıdan bir mikro-kredi mekanizması oluşturulmuştur. Günümüz bankalarının verdikleri kredi hizmetini, Osmanlı Devleti'nin önemli bir bölümünde vakıflar vermiştir.

Filibe'nin, Osmanlıların Balkanlara açılan kapısı olması nedeniyle ayrı bir önemi vardı. Balkanlar ile Anadolu arasındaki ticaret duraklarından biri olan Filibe, İstanbul'un iâşesinde de önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu nedenle Filibe'nin ekonomik açıdan iyi durumda olması Osmanlı İmparatorluğu için önem arz etmiştir. Vakıf müessesesinin, Osmanlı'da sosyal ve ekonomik hayatı canlı tutmada en etkili enstrüman olduğunu belirtmiştik. Bir şehrin fethinden itibaren, Türk-İslam şehir anlayışına göre yeniden inşa edilmesinde vakıflar en önemli rolü oynamıştır. Şehirlerin kuruluşundan sonraki aşamada şehrin sosyal ve ekonomik canlılığını istikrarlı bir şekilde devam ettirmesinde de vakıflar başı çekmiştir. Tüccarın, ticari faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi, finanse edilmesi ve insanların istihdam edilmesinde vakıflar etkili olmuştur.

1.2.1. Ticaret

Osmanlı döneminde bir şehrin ticari hareketlilik kazanabilmesi, o şehirde kurulan han, kervansaraylara bağlı olmuştur. Bu açıdan, Filibe'nin de ticari yönden gelişme gösterebilmesi için vakıf aracılığı ile yukarıda bahsi geçen yapılar inşa edilmiş ve bunların ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu minval-

de, Vâkıf Zâl Mahmud Paşa 1593 yılında, Filibe'de bir han inşa edilmesi için vakıf geliri olan 1.165.500 akçesinin bir kısmını tahsis etmiştir.

Vâkıf Mehmed Bey bin Ali 1746 yılında, bir adet mülk hanını vakfetmiştir. Hanın içinde bulunan buzluğa, yaz aylarında kullanılmak üzere, kış aylarında buz depolama vazifesi için yıllık 2.000 akçe tahsis edilmiştir ve vâkıf bu buzun satılmasını yasaklamıştır. Hana, hanın içindeki havuza ve vâkıfın Filibe'de inşa ettiği yedi adet çeşmenin su yolcularına günlük beş akçe tahsis edilmiştir. Bu çeşmelerin su ihtiyacı Meriç Nehri'nden zemine döşenen borularla tedarik edilecektir. Bunun için senelik 3.000 akçe tahsis edilmiştir. Hanın tamir ve bakımı için yıllık 4.000 akçe tahsis edilmiştir.

Osmanlı'da tüccarların bir kısmı çeşitli ortaklıklar üzerinden ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Müdarebe ve müşareke gibi farklı uygulamalar tüccarlar tarafından uygulanmıştır. Belirtilen bu ortaklık modellerinin hayata geçirilmesi için sermayenin olması kaçınılmazdır. İşte bu sermayenin temin edilmesinde yani tüccarın finansmanında vakıflar etkili olmuştur. Ayrıca tüccarların ihtiyaçlarının ücretsiz olarak giderildiği ve güvenli bir şekilde ticaretini yapabilmesi için inşa edilmiş olan han ve kervansaraylar yine vakıflar tarafından inşa edilmiş ve hayatiyetini vakıflar vesilesiyle devam ettirmiştir.

Hem askerî hem de ticarî açıdan işlek bir yol üzerinde bulunan Filibe için de durum böyle olmuştur. Başta pirinç olmak üzere, et, yakacak odun, dokumalı ürünler gibi birçok ürünün üretiminde etkin olan Filibe'nin bu ürünleri başka şehirlere ihraç ettiği ve özellikle İstanbul'un işesini sağladığı düşünüldüğünde ticari açıdan çok hareketli olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Bu öneme binaen Filibe'de inşa edilen hanların isimleri şöyledir: Zal Paşa Hanı, Dede Kervansarayı, Şahabeddin Paşa Hanı, Ortapazar Hanı, Tahtakale Hanı, Hacı Hafız ve Varoş Hanı.

1.2.2. Nükud (Para) Vakıfları

Osmanlı'da özel ve kamu sektörünün finansmanı, önemli ölçüde para vakıfları tarafından karşılanmıştır. Osmanlılara has bir uygulama olan para vakıflarının, Osmanlı finans tarihi açısından önemi büyüktür; çünkü para vakıfları vesilesiyle insanlar sadece tarla, bağ, bahçe, arsa, mülk vb. gibi malları değil az ya da çok miktarda ellerinde bulunan paralarını da vakfedebilmişlerdir. Bu sayede büyük ya da küçük oranda bütün ekonomik metalar iktisadi hayata dahil edilmiştir. Böylece, vakıflar vesilesiyle, makro anlamda

devletin mikro anlamda şehirlerin, ilçelerin, köylerin sosyal ve ekonomik hayatlarına canlılık katılmıştır.

Nakit paranın vakfedilmesiyle kurulmuş olan para vakıfları, o yıllarda kredi mekanizması işlevi görerek nakit ihtiyacı olan girişimcilerin ve tüccarların ihtiyaçları karşılanmıştır. İnsanların paralarını vakfetmelerindeki temel amaç vakfın sermayesi ile İslami kurallar altında murabaha, mudarebe bida vb. yöntemler ile paranın kullandırılması ve buradan gelen gelirlerinin vakfın gayesi doğrultusunda harcanmasıdır. Burada nakit vakıflarına cevaz veren ulemanın dayandığı noktalardan birisi örf haline gelmiş bu uygulamanın hizmetlerin aksamaması için devam etmesi yönünde olmuştur.

Bunun yanında ihtiyaç sahibi kimselerin nakit ihtiyacını karşılamak ve özel teşebbüslerin desteklenmesi gibi hususlar kurulan para vakıflarının hizmetleri arasında olmuştur. Bu işlemleri yapılırken istirbah, istiğlal, idane ve irbah vb. yöntemler uygulamışlardır. İhtiyacı olanların nakit ihtiyacını karşılayan bu vakıfların gelirleri daha çok cami, medrese gibi binaların tamirine ve masraflarına yahut burada çalışanların maaşlarını vermek için ayrılmıştır. Bunun yanında para vakıfları konusu tartışmalı bir husus olmasından dolayı vakfiyelerde bu hususta görüşleri olan imamların görüşleri de yazılmış ve menkul varlıkların vakfedilmesine fetva veren imamların görüşleri burada vurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin de temel mezhebi kabul edebileceğimiz Hanefi Mezhebi'nin kurucusu İmam Azam Ebu Hanife menkul malların vakfedilmesine cevaz vermemiştir. Öbür yandan bu mezhebin diğer müctehidleri arasında para vakıflarının cevazına hüküm verenler bulunmuştur. Osmanlılar döneminde uygulanan formülasyon ile para vakıflarının İslami kurallar kapsamında caiz olduğuna hükmedilmiş ve bu uygulamanın alanı genişletilmiştir. Bu doğrultuda, Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebu Yusuf "vakıftan dönülmezlik" ilkesine vurgu yapmıştır. İmam Muhammed ise Hazreti Peygamber döneminde menkul silah, kılıç, at vb. malların vakfedildiğini bu sebeple menkul malların vakfedilmesinde fikhen bir sorun olmadığını vurgulamıştır. Hanefi ulemasından para vakıflarına direkt cevaz veren alim İmam Züfer'dir. İslami yöntemler ile işletildiği sürece para vakıflarının caiz olduğunu söyleyen İmam Züfer, bu vakıfların yaygınlaşmasını sağlamıştır.

İncelenen vakfiyelerden anladığımız üzere İmam Züfer'in görüşleri doğrultusunda parasını vakfeden kurucu, daha sonra İmam Azam'ın görüşüne dayanarak bu kararından vazgeçmektedir. Bu noktada paranın teslim edildiği

mütevelli, İmameyn-i Hümeameyn denilen Ebu Yusuf ve İmam Muhammed içtihadına göre vakıftan geri dönüş olamayacağını ve halihazırda İmam Züfer'e göre para vakıflarının caiz olduğunu söyleyerek vakıfların tescilini yapmıştır.

Filibe'de kurulan para vakıflarının da yukarıda bahsi geçen mevzular çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Vâkıfe Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi 1588 yılında, 20.000 akçesini vakfetmiştir. Bu paranın, % 10 işletme oranı ile işletilmesi şart koşulmuştur. Vâkıfe, güçlü bir rehin ya da güvenilir bir kefil ile bu işlemin uygulanmasını istemiştir. Böylece 20.000 akçeden de aylık 200 akçe gelir beklenmektedir. 32 dükkândan toplam gelir 490 akçe olarak hesaplanmıştır. Vakfiyeye göre, bu vakfın aylık toplam geliri 690 akçedir.

Zâl Mahmud Paşa, 1593 yılında, 11.751.326 akçesini vakfetmiştir. Vâkıf, bu meblağın bir buçuk yıl boyunca işletilmesini istemiş ve vakfın bu işletimden 131.492 akçe gelir elde etmesini öngörmüştür. Bu para vakfının işletme oranı takriben yıllık %15'tir.

Vâkıfe Alime Hatun bint Hüseyin 1683 yılında, 10.000 akçesini de vakfetmiştir. Vâkıfe bu paranın %15 oranında işletilmesini istemiştir. Bu işletimden hâsıl olan gelirin ise Debbağhisarı Avarızhanesi'ne¹² verilmesi istenmiştir.

Vâkıf Abdurrahman Efendi 1720 yılında, 121.000 akçesini vakfetmiştir. Bu paranın %15 işletme oranı ile işletilmesini şart olarak sunmuştur.

Vâkıf Osman Ağa bin Abdulfettah 1751 yılında, nakit olarak 17.015 guruşunu vakfetmiştir. Bu paranın, İmam Kadıhan'ın cevaz verdiği şekilde işletilmesi şart kılınmıştır ki bu cevazın %15'e tekabül ettiği düşünülmektedir. Ayrıca tüm bu kira gelirlerinden arta kalan paranın, belirtilen işletme oranı ile işletilmesini istemiştir. Kira gelirlerinin vakfedilen paranın üzerine eklenerek işletilmesi Osmanlı'da uygulanan bir sistemdir.

Vâkıf İsmail Ağa bin Abdullah, 1784 yılında 500 guruşunu vakfetmiştir. Bu miktarın, %15 hesabı ile mütevelli tarafından işletilmesi istenmiştir. Ayrıca nakit paranın işletilmesi ile elde edilecek 75 guruşun da 500 guruşa ek-

12 Osmanlı'da özellikle savaş zamanlarında alınan olağanüstü verginin adı avanz vergisidir. Bu verginin ödenmesi hususunda çekilen zorluklar nedeniyle, ahali vakıflar vesilesiyle ortak bir avanz sandığı kurarak dayanışma içerisinde bulunmuşlardır. Hayır sahipleri, vakfetmiş oldukları paranın işletilmesiyle hasıl olacak gelirin bir kısmını ya da hepsinin bu sandıkta muhafaza edilmesini istemişler ve vergi ödeme günü geldiğinde de buradan ödenmesini istemişlerdir.

lenmesi istenmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, bu vâkıf da kiralardan hâsıl olan gelirin para vakfına eklenerek işletilmesini istemiştir.

Para vakıfları buldukları dönemde piyasa faiz oranını belirlemiş ve yüksek oranlarda tefeci faizinden halkı korumuştur. Genel olarak %10-%20 arasında değişen bu işletme oranı piyasa faiz oranını da bir nevi belirlemiştir. Vakfın devamını sağlamak için ise kredi kullanıcılarından rehn-i kavi ve kefil-i meli gibi ifadelerle ipotek yahut kefil göstermesi istenmiştir. Filibe’de kurulan bu vakıflarda işletim oranı genel olarak %15 civarındadır. Bu oran dönemi itibariyle Avrupa ile kıyaslandığı vakit yüksek görülse de iktisadi olarak dolaşımdaki para miktarı açısından değerlendirildiğinde, Avrupa’daki faiz oranlarının düşük olması tabiidir. Bu oran piyasada belirleyici olmuş ve yüksek tefeci faiz oranlarının oluşmasını engellemiştir.

Tablo 1. Para Vakıfları Değerler Tablosu

Yıl	Kurucu	Vakfedilen	Oran	Altın Kuruş	Gümüş Kuruş	Sterlin	Dolar**	Günümüz Sterlin Değeri
1588	Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi	20.000 akçe	10%	166,66	1000	1,66	3,652	404,376
1593	Zâl Mahmud Paşa	11.751.326 akçe	15%	97927,71	587566,3	979,27	2154,394	231107,72
1683	Alime Hatun bint Hüseyin	10.000 akçe	15%	125	500	1,25	2,75	178,75
1720	Abdurrahman Efendi	121.000 akçe	15%	1512,5	6050	15,12	33,264	2010,96
1751	Osman Ağa bin Abdulfettah	17.015 guruş	%15 (?)	17015 ?	17015 ?	170,15	374,33	23821
1784	İsmail Ağa bin Abdullah	500 guruş	15%	500 ?	500 ?	5	11	545
-	TOPLAM	-	-	117.246,81	612.631,3	1.172,45	6.227,738	258.067,806*

*Bu miktarın günümüz Türk Lirası karşılığı 109.6013,972 TL’dir.

**Dolar 1774 yılında tedavüle girdiği için önceki yıllar tahmini yazılmıştır.

1.2.3. İstihdam ve Ücretler

Vakıfların, Osmanlı Devleti'ndeki bir diğer işlevi ise ücretler ve istihdam noktasındadır. Birçok vakıf çeşitli alanlarda iş sahaları oluşturmuş ve vakfin gelirleri ile vakfa tahsis edilen yerde çalışanların ücretleri bu gelirler ile sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde istihdam hususu incelenirken vakıf çalışmaları bu sebeple önem taşımaktadır. Zira devletin maaşlı çalışanları, esnaf ve zanaatkârlardan ziyade vakıflar da ciddi oranlarda kişiye iş imkânı sağlamıştır. Bunun yanında ücretler noktasında da ciddi veriler vakıflar sayesinde anlaşılmaktadır.

Filibe'de kurulan 21 adet vakfı incelediğimizde, 1 abkeş, 5 bevvab, 2 câbi, 18 cüzhan, 1 dersiam, 2 devirhan, 1 ferraş, 1 hafız, 2 hatib, 1 ihlashan, 6 imam, 2 kâtip, 1 kütüphaneci, 1 kayyım, 1 kurâ, 5 muallim, 4 müderris, 7 müezzin, 9 müteveli, 1 saki, 2 salahan, 1 suyolcusu, 1 nâzır, 3 vaiz olmak üzere toplam 78 kişi istihdam edilmiştir.

1399 tarihli Ali Bey bin Karlı (Karlızâde) Vakfı 1 imam, 1 müezzin, 1 bevvab ve 5 cüzhan olmak üzere 8 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 46,8 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1471 tarihli İskender Bey bin Abdurrahman Vakfı 1 imam, 1 hatip, 1 müezzin, 1 devirhan, 1 salahan, 1 kayyım ve 1 müteveli olmak üzere 7 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 72 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1472 tarihli İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfı 1 müteveli, 1 imam ve 1 müezzin olmak üzere toplam 3 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 64,8 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1518 tarihli Pîri Mehmed Paşa Vakfı 1 kurrâ istihdam etmiş ve bu kişiye yıllık 3,6 guruş ücret ödenmiştir.

1588 tarihli Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi Vakfı 1 müteveli, 11 cüzhan ve 1 cabi olmak üzere toplam 13 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 50,4 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1683 tarihli Alime Hatun bint Hüseyin Vakfı 2 imam, 1 muallim, 2 müezzin ve 1 müteveli olmak üzere toplam 6 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 57,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1720 tarihli Hacı Abdurrahman Efendi Vakfı 1 müderris, 1 cabi, 1 bevvab ve 1 müteveli olmak üzere toplam 4 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 180 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali Vakfı 1 muallim, 1 imam, 1 hatib, 1 dersiam, 1 cüzhan, 2 müezzin, 1 ihlashan, 1 salahan, 1 ferraş, 1 devirhan, 1 abkeş, 1 suyolcusu, 1 katib ve 1 müteveli olmak üzere toplam 15 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 255,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1747 tarihli Molla Ali bin Ali Vakfı, 1 vaiz, 1 cüzhan ve 1 müteveli olmak üzere toplan 3 kişiyi istihdam etmiştir.

1749 tarihli Hacı Mehmed Ağa bin Abdurrahman Vakfı bünyesinde 1 müteveli istihdam etmiş ve yıllık 21,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1751 tarihli Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı bünyesinde 1 vaiz istihdam etmiş ve yıllık 14,4 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1765 tarihli Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı bünyesinde 1 müderris istihdam etmiş ve yıllık 108 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1784 tarihli Hafız İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı 1 müderris, 2 bevvab, 1 hafız, 1 saki, 2 muallim ve 1 müteveli istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 199 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

1784 tarihli Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı 1 müderris, 1 kütüphaneci, 1 vaiz, 1 bevvab, 1 muallim, 1 katib ve 1 müteveli olmak üzere toplam 7 kişi istihdam etmiştir. Bu vakıf yıllık 237,6 guruş ücret ödemesi yapmıştır.

Filibe’de toplam 76 kişi istihdam edilmiş ve bunlara yıllık 1,356,6 guruş ödenmiştir. İstihdam açısından en verimli olan vakıf, 15 kişi ile 1746 tarihli Mehmed Bey bin Ali vakfı olmuştur. Yıllık en yüksek ücret ödemesini 255,6 guruş ile yine Mehmed Bey bin Ali Vakfı gerçekleştirmiştir. En yüksek ücret ise 1720 tarihli Hacı Abdurrahman Efendi Vakfı ve 1765 tarihli Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı tarafından müderrislere ödenmiştir. Bu müderrislere yıllık 108’er guruş ücret ödenmiştir.

Kiel’in araştırmalarına göre XVIII. yüzyılda Filibe’nin nüfusu 40-50 bin kişi arasındadır.¹³ XVIII. Yüzyılda vakıfların istihdam ettiği 37 kişinin nüfusa oranı hesaplandığında, Filibe’de yaklaşık 1.000 kişiden 1’i vakıflar tarafından istihdam edilmektedir ki bu sayının daha fazla olabileceği muhtemeldir, çünkü şer’iyye sicillerinde bulunan vakfiyeler de incelendiğinde bu sayının daha da artacağı beklenmektedir.

13 Kiel, a.g.m. s.81.

SONUÇ

Vakıf müessesesinin, Osmanlı toplumsal hayatının her alanında söz sahibi olduğunu ve yediden yetmişe bütün insanları hatta mahlukatı içerisine alan hizmet organizasyonları geliştirdiğini görmekteyiz. Bu minvalde, Osmanlıların Balkanlarda fethetmiş olduğu ilk şehirlerden biri olan Filibe'nin, bir Osmanlı şehri olarak ortaya çıkmasında vakıfların etkin olduğunu görmekteyiz. Sosyal ve ekonomik faaliyetlerin başlatılması ve idame ettirilmesinde vakıfların etkin bir rol üstlenmiş olduğu görüyoruz.

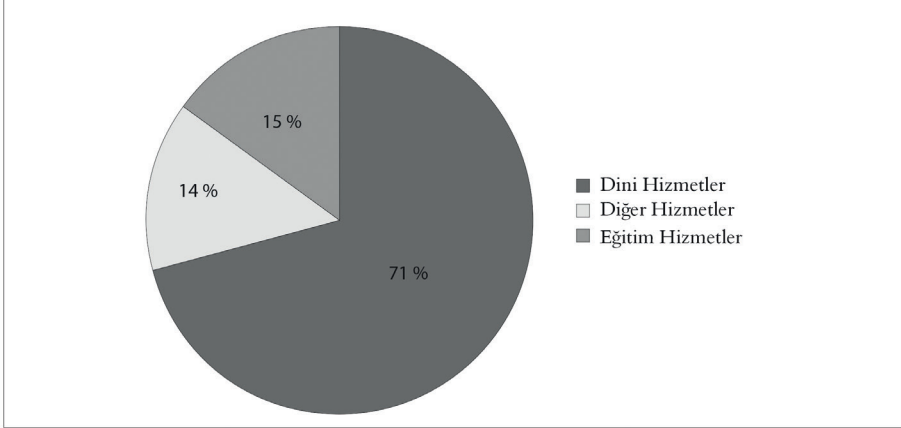
Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Filibe'de de kadınların vakıf kurduklarını görmekteyiz. Bunun yanında, toplumun finansman ihtiyacının giderilmesine yönelik bir formül olan para vakıflarının da Filibe'de uygulandığını görmekteyiz.

Klasik bir Osmanlı uygulaması olan, bir şehrin fethi akabinde o şehirde üst düzey yöneticiler tarafından vakıf kurulması geleneğinin Filibe'de de devam ettirildiğini görmekteyiz. Lala Şahin Paşa'nın Meriç Nehri üzerine köprü yaptırmış olması, Lala Şahin Paşa'nın oğlu Şahabeddin Paşa'nın birçok faaliyeti içinde barındıran büyük bir vakıf kurması bunun göstergesidir. Yine Zâl Mahmud Paşa'nın Filibe'de bir medrese inşa ettirmiş olması da buna bir örnektir.

Bu çalışmada, Filibe'ye ait 22 adet vakfın vakfiyesi incelenmiştir. Filibe'ye ait şerhiye sicillerinin mevcut olmaması bu çalışmanın tam anlamıyla derinleşmesinin önünde engel teşkil etmiştir. Ayrıca bu vakıflara ait muhasebe defterlerinin de mevcut olmaması, vakıfların izinin sürülmesine imkan vermemiştir. Bir Balkan İmparatorluğu olarak nitelenen Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan kapısı olan Filibe'nin daha derinlikli bir şekilde incelenmesi, Osmanlıların Avrupa'da yüzyıllar boyunca nasıl var olabildiğinin cevabını bulmamıza büyük katkısı olacaktır.

TABLOLAR

Grafik 1. Filibe Vakıflarında İstihdamın Sektörel Dağılımı

Tablo 2. Filibe Vakıfları İstihdam ve Ücretler

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1399	Ali Bey bin Karlı (Karlızâde)	İmam	14,4 guruş
		Müezzin	7,2 guruş
		Bevvab	7,2 guruş
		Cüzhan (5 kişi)	3,6 guruş x 5
		Nazır	7,2 guruş
1471	İskender Bey bin Abdurrahman	İmam	36 guruş
		Hatip	7,2 guruş
		Müezzin	10,8 guruş
		Devirhan	1,8 guruş
		Salâhan	1,8 guruş
		Kayyım	3,6 guruş
		Müteveli	10,8 guruş

OSMANLI FİLİBESİ'NİN SOSYO EKONOMİK DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1472	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)	Mütevelli	36 guruş
		İmam	18 guruş
		Müezzin	10,8 guruş
1518	Pîrî Mehmed Paşa	Kurrâ	3,6 guruş
1588	Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi	Mütevelli	7,2 guruş
		Cüzhan (11 kişi)	3,6 guruş x 11 kişi
		Câbi	3,6 guruş
1683	Alime Hatun bint Hüseyin	İmam	7,2 guruş
		Muallim	18 guruş
		İmam	10,8 guruş
		Müezzin (2 kişi)	7,2 guruş x 2 kişi
		Mütevelli	7,2 guruş
1720	Hacı Abdurrahman Efendi	Müderris	108 guruş
		Câbî	14,4 guruş
		Bevvâb	21,6 guruş
		Mütevelli	36 guruş

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1746	Mehmed Bey bin Ali	Muallim	21,6 guruş
		İmam	28,8 guruş
		Hatib	32,4 guruş
		Dersiam	14,4 guruş
		Cüzhan	10,8 guruş
		Müezzin	14,4 guruş
		İhlashan	3,6 guruş
		Salahan	7,2 guruş
		Ferraş	10,8 guruş
		Devirhan	7,2 guruş
		Müezzin	7,2 guruş
		Âbkeş	7,2 guruş
		Su Yolcusu	18 guruş
		Kâtib	36 guruş
Mütevelli	36 guruş		
1747	Molla Ali bin Ali	Mütevelli	?
		Vaiz	12 guruş
		Cüzhan	7,2 guruş
1749	Hacı Mehmed Ağa bin Abdurrahman	Mütevelli	21,6 guruş
1751	Osman Ağa bin Abdulfettah	Vaiz	14,4 guruş
1765	Hacı Mehmed bin Mustafa	Müderris	108 guruş

YIL	VAKFIN İSMİ	GÖREV	MAAŞ
1784	Hafız İsmail Ağa bin Abdullah	Müdürris	40 guruş
		Bevvab	6 guruş
		Hafız	12 guruş
		Saki	18 guruş
		Muallim	10 guruş
		Muallim	75 guruş
		Bevvab	12 guruş
		Mütevelli	26 guruş
1784	Filibe Nazırı Ömer Ağa bin Yusuf	Müdürris	36 guruş
		Kütüphaneci	36 guruş
		Vaiz	36 guruş
		Bevvab	21,6 guruş
		Muallim	72 guruş
		Kâtip	36 guruş
		Mütevelli	36 guruş
	TOPLAM	76 kişi	1.375,8

Tablo 3. Filibe'ye Ait Vakfiyesi Olan Vakıflar

TARİH	VAKFIN ADI
1399	Lala Ali Bey bin Karlı
1467	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)

1471	İskender Bey bin Abdurrahman
1472	İsmail Bey (İsfendiyarzâde)
1491	Pîrî Mehmed Paşa
1588	Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi
1593	Zâl Mahmud Paşa
1670	İsmail Efendi bin Alaeddin Efendi
1672	Meryem bint Hüseyin
1683	Alime Hatun bint Hüseyin
1699	Şeyh Ömer Efendi bin Mustafa
1720	Abdurrahman Efendi
1746	Mehmed Bey bin Ali
1747	Molla Ali bin Ali
1749	Mehmed Ağa bin Abdurrahman
1750	Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi
1751	Osman Ağa bin Abdulfettah
1765	Mehmed bin Mustafa
1780	Ömer Efendi bin Hüseyin
1784	İsmail Ağa bin Abdullah
1784	Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf
1796	Mehmed Hakkı Paşa

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

- Ali Bey bin Karlı Vakfıyesi*, Defter No: 632. Sayfa No: 474. Sıra No: 204.
- İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfıyesi, Defter No: 630. Sayfa No: 974. Sıra No: 585.
- İskender Bey bin Abdurrahman Vakfıyesi, Defter No: 633. Sayfa No: 088. Sıra No: 033.
- İsmail Bey (İsfendiyarzâde) Vakfıyesi, *Defter No: 628. Sayfa No: 449. Sıra No: 233.*
- Pirî Mehmed Paşa Vakfıyesi*, Defter No: 747. Sayfa No: 466. Sıra No: 309.
- Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi Vakfıyesi*, Defter No: 583. Sayfa No: 168. Sıra No: 148.
- Zâl Mahmud Paşa Vakfıyesi*, Defter No: 020. Sayfa No: 025. Sıra No: 000.
- İsmail Efendi bin Alaeddin (Şeyh) Vakfıyesi, *Defter No: 627. Sayfa No: 138. Sıra No: 088.*
- Meryem bint Hüseyin Vakfıyesi*, Defter No: 731. Sayfa No: 025. Sıra No: 018.
- Alime Hatun bint Hüseyin*, Defter No: 731. Sayfa No: 025. Sıra No: 018.
- Ömer Efendi bin Mustafa (Şeyh) Vakfıyesi, Defter No: 734. Sayfa No: 094. Sıra No: 057.
- Abdurrahman Efendi (İmam, Hacı) Vakfıyesi*, Defter No: 623. Sayfa No: 234. Sıra No: 228.
- Mehmed Bey bin Ali Vakfıyesi*, Defter No: 738. Sayfa No: 119. Sıra No: 073.
- Mehmed Ağa bin Abdurrahman (Hacı Mollazâde) Vakfıyesi*, Defter No: 738. Sayfa No: 209. Sıra No: 117.
- Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi Vakfıyesi*, Defter No: 738. Sayfa No: 249. Sıra No: 147.
- Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfıyesi*, Defter No: 629. Sayfa No: 445. Sıra No: 344.
- Mehmed bin Mustafa (el-Hac) Vakfıyesi*, Defter No: 626'1. Sayfa No: 231. Sıra No: 331.
- Ömer Efendi bin Hüseyin (eş-Şeyh, es-Seyyid) Vakfıyesi, Defter No: 626'2. Sayfa No: 352. Sıra No: 463.
- İsmail Ağa bin Abdullah (Koru Havası, Hafız) Vakfıyesi, Defter No: 630'2. Sayfa No: 1063. Sıra No: 675.
- Ömer Ağa bin Yusuf (Filibe Nazırın, es-Seyyid) Vakfıyesi, Defter No: 629. Sayfa No: 031. Sıra No: 014.
- Mehmed Hakkı Paşa (Rumeli Valisi) Vakfıyesi*, Defter No: 579. Sayfa No: 006. Sıra No: 004.

TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

- TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00562.
- TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00563.
- TKGM, TADB, TTD, VCEDIT, 00030.
- TKGM, TADB, TTD, VCEDIT, 00038.

KİTAP VE MAKALELER

- Karagöz, Mehmet, "17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.16, S.2, ss.373-402 Elazığ 2006.
- _____, "Filibe Kazasının Rüşum Defterleri ve XVII. Yüzyılın İkinci Yansında, Filibe-Tatarpazarı-Göbe'de Çeltik Ziraati", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, C.14, S.2, ss.361-377, Elazığ 2004.
- Karta, Nurullah, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", Atatürk Üniversitesi SBE Dergisi, C.8, S.2, ss.145-173, Erzurum 2006.
- Telli, Hasan, *Osmanlı Dönemi'nde Bazı Filibe Vakıfları, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Nesimi Yazıcı, Türkçe, s.151, Ankara 2002.*
- Yedişıldız, Bahaeddin, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi" Osmanlı (Editör: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, ss.1-17, Ankara 1999.
- _____, *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, S.VII, TTK, Ankara 2003.*
- Yedişıldız, Bahaeddin, "Vakıf", TDVİA, C.42, ss. 479-486, İstanbul 2012.
- Zinkeissen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Yeditepe, C.1, İstanbul 2011.*